

KULTURÁLIS TŐKE ÉS TÁRSADALMI REPRODUKCIÓ*

Bevezetés

Írásomban a szociológiában Peter M. Blau és Otis Dudley Duncan (1967) nevével fémjelzett útmodellek felhasználásával vizsgálom a *származás*, a származás révén megszerezhető *kulturális tőke* és a *megszerzett társadalmi pozíció* kapcsolatát, vagyis a kulturális tőke segítette státuszreprodukciónak a folyamatát. Az enyémhez hasonló kiindulási ponttal számos elemzést ismerünk a szakirodalomban.¹ Amiben az itt közölt elemzés ezektől eltér, az:

1. a kulturális tőke és az iskolai végzettség különválasztása;
2. a kulturális tőkének szigorúan (a lehetőségeken belül szigorúan) a *magas* kultúra „fogyasztásával” való operacionalizálása;
3. a kulturális tőke felbontásának módja a szülői és a gyerek kulturális tevékenységéből származó erőforrásokra;
4. a minta felbontásának szempontjai, nevezetesen a kohorszok és a nemek összehasonlító elemzése.

A felsorolt elemek egyike-másika természetesen jelen volt más vizsgálatokban is, ám sohasem egyszerre, a másik három szempont párhuzamos alkalmazása mellett.

A továbbiakban először a modellek háttérében álló elméletet – Pierre Bourdieu elméletét – foglalom össze röviden és szükségszerű egyszerűsítésekkel. Külön kihangsúlyozom itt azokat a megfontolásokat, amelyek a fent 1-es ponttal jelölt disztinkció, valamint a 2-es pontban leírt operacionalizálási mód alkalmazására készítettek. Röviden utalok ezután azokra az eddig lefolytatott kutatásokra, amelyek az empiria nyelvére kísérelték meg átültetni Bourdieu gondolatait, és amelyek természetesen az én vizsgálatomnak is lényeges kiindulópontjaként szolgáltak.² Ezt követően a felhasznált adatok és változók bemutatása után saját modelljeimet közlöm. Elsőként a teljes népesség adataiból előállított változatot, majd a különböző életkori csoportok szétválasztásával képzetteket, végül pedig a férfiak és nők státuszreprodukciónak a folyamatait elkülönítő és összehasonlító változatokat.³

* Ez a tanulmány az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében írt szakdolgozatom alapján készült. Munkám során mindenekelőtt konzulens tanárom, Róbert Péter volt segítségemre – az eredeti dolgozat megszületése előtt és azután is. Rajta kívül köszönettel tartozom még Némedi Dénesnek és Hadas Miklósnak az írás korábbi változatához fűzött kritikai megjegyzéseikért, valamint Kerékgyártó Györgynének némely módszertani probléma megoldásához nyújtott segítségével. A tanulmányban maradt hibáért a szerzőt terheli felelősség.

Elméleti és empirikus előzmények

Az itt bemutatott és az ehhez hasonló státuszmegszerzési modellek elméleti kiindulópontjául a kulturális tőke és a kulturális reprodukció fogalmai, valamint a hozzájuk kapcsolódó elméletek szolgálnak. *Kulturális tőkének* – Pierre Bourdieu nyomán – a társadalom uralkodó csoportjainak körében elfogadott, sőt elvárt attitűdöket és magatartásformákat nevezem (lásd Bourdieu 1986; 1978a: 237–310; 350–378; 379–401). Azokat az internalizált értékeket, amelyek a megfelelő modorban, stílusban, a jó ízlésben, a nyelvhez való viszonyban, speciális készségekben, képességekben és jártasságokban nyilvánulnak meg. Ezek a kulturálisan magasra tartott értékek és viselkedésformák – Bourdieu szerint – a legitim, a szentesített, vagyis a „magas” kultúrával való bensőséges kapcsolat egyértelmű jelzései. E szoros kapcsolatnak, illetve az e kapcsolat révén megszerezhető kulturális tőkének, ennek a különleges készség- és tudásanyagnak pedig „egész értékét az adja, hogy csak egyféle módon lehet megszerezni” (1978a: 37), tudniillik a korai szocializáció során, a szülői házban. Akik pedig ezt a fajta előnyt gyermekeik számára biztosítani képesek, azok a tőkével bőségesen ellátott csoportok, az uralkodó osztályok tagjai.

A gyermekkorban, a szülők segítségével elsajátított kulturális tőke nyújtotta előnyök később behozhatatlanok – nem pótolhatók az iskolában sem. Az iskola ugyanis – és ez már Bourdieu *kulturális reprodukció elmélete* – nem tesz mást, mint jutalmazza mindezeket a készségeket, és így rajtuk keresztül a kiváltságos osztályhelyzetet. A kulturális tőkével való ellátottság egyfajta jelzőrendszerként működik Bourdieu szerint: a társadalmi hovatartozást jelzi az oktatási rendszer felé, amelynek valódi funkciója az egyenlőtlenségi rendszer fenntartása és újratermelése.

A kulturális tőke jutalma, a befektetésből származó hozam – a körülmények szerencsés összejárása esetén – a végzettséget igazoló oklevél, az iskolai bizonyítvány, vagyis a képzettség formális elismerése, az *iskolai tőke*.⁴ Az iskolai tőke, amely tulajdonosa számára – magas piaci értéke miatt – további előjogokat biztosít a társadalmi osztályok terében, vagyis egyéb tőkefajtákra – nem utolsósorban anyagi tőkére – váltható át.

Az egyén pozícióját a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben – Bourdieu elméletében – a tőke különböző fajtáiból rendelkezésre álló mennyiség, valamint a tőkefajták mennyiségének egymáshoz viszonyított aránya jelöli ki. Az egyes tőkefajták a piaci viszonyok által meghatározott feltételek mellett egymásba átválthatók és továbbörökíthetők. A tőke, illetve annak egyenlőtlen eloszlása ilyen módon a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradásának, és (Bourdieu szerint változatlan formában történő) újratermelésüknek is legfőbb záloga. Nem csupán a pillanatnyi differenciáért, hanem a jövőt meghatározó esélyek egyenlőtlenségeiért is felelős.

Bourdieu fent vázolt téziseit a társadalmi mobilitás kutatóinak sora vetette empirikus ellenőrzés alá (lásd DiMaggio 1982; Ganzeboom 1986; De Graaf 1986; Mateju 1988; De Graaf 1989; Mateju 1990; Magyarországon pedig Róbert 1986; Kolosi 1987; Ganzeboom et al. 1990; Róbert 1991a). Az ún. második generációs kutatók státuszmegszerzési modelljeikben azt vizsgálják, van-e szerepe; mekkora szerepe van; illetve időben növekvő szerepe van-e a kulturális tőkének a társadalmi egyenlőtlenségek továbbörökítésében az egyes társadalmakban.

A funkcionalista modernizációs teória mint a bourdieu-i gondolatok ellentétele jelenik meg ezekben a tanulmányokban. Ez a megközelítés – szemben Bourdieu-ével – tagadja a szülők társadalmi csoport-hovatartozásától függő kulturális tényezők szerepét a státuszmegszerzés folyamatában, illetve a származás és a társadalmi helyzet kapcsolatának folyamatos gyengülését jósolja (Davis és Moore 1945; Treiman 1970).

A kulturális tőke mérésére a társadalmi mobilitás vizsgálatok a kulturális fogyasztás önbevalláson alapuló mérőszámait használják. A kulturális tőke mint a származási pozíció és a társadalmi státusz között közvetítő változó jelent meg a modellekben, nemegyszer az anyagi tőke párjaként, módot adva a két tőkefajta jelentőségének összehasonlítására (pl. De Graaf 1989; Mateju 1988; 1990; Róbert 1986; Kolosi 1987).

A kutatások – több ponton ellentmondásos – eredményei alapján levonható az a következtetés, hogy a kulturális tőke a vizsgált ipari társadalmakban valóban szerepet játszik az egyenlőtlenségek átörökítésében. Hatása azonban – szemben a kulturális reprodukció elméletében megfogalmazott feltételezéssel – csak korlátozott, így nem szünteti meg a többi csatorna jelentőségét sem. A magyarországi – és más szocialista országokbeli – kutatások eredményei alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a származás és a társadalmi státusz közötti kapcsolat a szocialista társadalmakban sem tűnt el teljesen. Vagyis a családi háttér esélyformáló szerepét a szocialista társadalomirányítás nivellálási törekvései sem tudták felszámolni, különösen nem a szimbolikus, kulturális egyenlőtlenségek terén. Ami viszont a változások irányát illeti: abban sem nemzetközi, sem pedig hazai viszonylatban nem lehetünk biztosak, hogy az elmúlt évtizedek folyamán a hatás állandó maradt, vagy pedig – a funkcionalisták várakozásainak megfelelően – csökkenő trendet mutatott inkább a kulturális reprodukció jelentősége. Saját vizsgálatom éppen ezeknek a bizonytalanságoknak a tisztázásához igyekszik adalékul szolgálni.

Módszerek és hipotézisek⁵

A származási háttér és a megszerzett társadalmi pozíció mérése

Státuszreprodukciós modelljeim kiinduló változatában a származást, vagyis a szülői ház társadalmi státuszát három változóval mértem. Mégpedig: az *apa iskolai végzettségével*; az *apa foglalkozásával*; valamint az *anya iskolai végzettségével*. Az anya foglalkozása tehát nem szerepel a modellekben, annak ellenére, hogy több kutatás, amelyben az általános gyakorlattól eltérően azt is figyelembe vették, ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy az anya foglalkozásának jelentős hatása van a gyerek későbbi társadalmi pozíciójára⁶. Annak a magyarázata, hogy én – és még sokan mások is – eltekintettünk ettől a nem lényegtelen indikátornak a szerepeltetésétől, az, hogy a ma élő és így a mintába kerülő generációk tagjai közül igen sokan nem dolgozott az édesanyja. Az általam használt mintában a megkérdezettek 44,5 százalékánál hiányzik az anya foglalkozása.⁷

Az így kialakított modell azonban – mivel az apa státuszát kettő, míg az anyáét csak egy változóval méri – nem ad módot arra, hogy a két szülőnek a gyerek által bejárt státuszreprodukciós útra gyakorolt hatását egymással összehasonlítsuk. Éppen ezért én minden modellnek elkészítettem a leegyszerűsített párját is, amelyben a két szülő társadalmi helyzetét csupán egy-egy változóval, az iskolai végzettségükkel mérem. A két szülő státuszalakító szerepének összehasonlítását ezen utóbbi modellek paraméterei alapján fogom megtenni.⁸

A kérdezettek társadalmi státuszát szintén iskolai végzettségük szintje, valamint foglalkozási pozíciójuk méri. E két tényező egymásra hatását nem vizsgáltam, vagyis külön regressziós egyenletet írtam fel az iskolai végzettséggel, és külön a foglalkozási pozícióval mint függő változóval.⁹ A szülők, valamint gyermekük iskolai végzettségét, illetve foglalkozási pozícióját természetesen azonos skálán mértem.

Az iskolai végzettséget mérő skála fokai:

- 1 – 8 általánosnál kevesebb
- 2 – befejezett 8 általános
- 3 – befejezett szakmunkásképző
- 4 – befejezett középiskola (szakközépiskola vagy gimnázium)
- 5 – befejezett főiskola
- 6 – befejezett egyetem

Hat fokú skálát használtam a *foglalkozási pozíció* mérésére is. Ehhez a magyar szociológiai irodalomban igen elterjedt Ferge Zsuzsa-féle munkajelleg-csoportokat vettem át, némi módosítással.¹⁰ A következő beosztást használtam:

- 1 – mezőgazdasági munkások
- 2 – segédmunkások
- 3 – betanított munkások
- 4 – szakmunkások és érettségivel nem rendelkező maszekok
- 5 – egyéb szellemiek és érettségizett maszekok
- 6 – vezetők és értelmiségiek

Arra, hogy mind az iskolai végzettség, mind pedig a foglalkozási pozíció mérésére kategoriális változót alkalmaztam, szintén a másik modellelkel való összehasonlíthatóság igénye szolgál magyarázatul¹¹. A nem-folytonos változók alkalmazása a regressziós modellekben nyilvánvaló módszertani kritikáknak lehet forrása. Ezeket elkerülendő a modellek mindegyikét újraszámoltam magasabb mérési szintű változók alkalmazásával is. Ilyenkor a foglalkozási pozíciókat a Kulcsár Rózsa-féle (Kulcsár 1985) foglalkozás-presztízs pontszámok helyettesítették, az iskolai végzettség hatkategorias mérőszámát pedig az elvégzett iskolai osztályok száma. A foglalkozási státusz kétféle mérése közötti korrelációs együtthatók értéke 0,70 körül; az iskolai végzettség mérőszámai közötti korreláció pedig 0,90 körül alakult. A folytonos változókkal újraszámított egyenletek az eredeti modellelkel a legtöbb ponton lényegében azonos eredményt adtak. Ahol ez nem így történt, ott ezt a tényt külön jelezni fogom.

A kulturális tőke mérése¹²

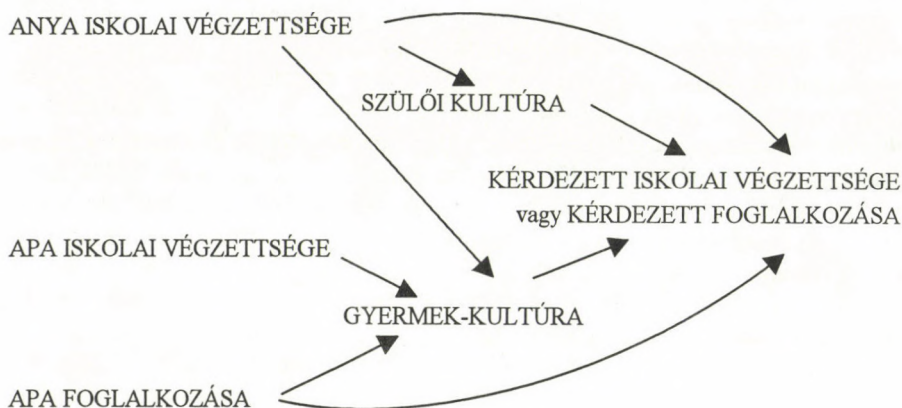
A gyerekre továbbörökített kulturális tőke modelljeimben nem *része*, hanem *következménye* a származási háttérnek. Mint azt a korábbiakban már kifejtettem, Bourdieu egyik olvasata (és saját kíváncsiságom is) arra sarkallt, hogy elemzéseim során kitérjek az iskolai végzettség és a kulturális tőke összefüggéseinek kérdésére is, vagyis megvizsgáljam a szülők társadalmi státuszának az általuk továbbadott kulturális tőke mennyiségére gyakorolt hatását, annak időbeli alakulását és nemi sajátosságait is. Ennek megfelelően a kulturális tőke – kettébontva a szülők saját tevékenységéből származó, valamint a gyerek saját aktivitásából felépülő tőkeelemre – modelljeimben közvetítő változóként szerepel a szülők és a kérdezett társadalmi státusza között.

A kulturális tőke mutatóját a tanulmány elején röviden felvázolt elméleti megfontolások figyelembevételével készítettük.¹³ Arra törekedtünk, hogy – amennyire ezt az adatbázis lehetővé tette – kizárólag a magas (legitim) kultúra fogyasztását jelző mutatókat vegyük számításba, és természetesen nem soroltuk a kulturális tőke elemei közé a szülők iskolázottságát. Oda soroltuk viszont a szülők kulturális szokásai mellett a gyerek saját kulturális tevékenységét is. Hogy ráadásul a család kulturális klímáját meghatározó két tényező – szülői és a gyermeki kulturális tevékenység – hatása egymástól elkülöníthető legyen, illetve összefüggéseiket vizsgálni tudjuk, két kulturális tőke mutató született: az egyik a szülők, a másik pedig a gyermek kulturális tevékenységeit írja le. A gyermeki és a szülői kulturális aktivitást jelző főkomponens korrelációs együtthatójának értéke 0,77.

A főkomponens analízis eredményei is jelzik azt, amit a korrelációs táblák mutatnak ki nagyon szemléletesen, hogy ugyanis mind a szülői, mind pedig a gyermek-kultúra összetevői páronként pozitív kapcsolatban állnak egymással. Amelyik szülőpár gyakran jár színházba, az nagy valószínűséggel fog otthon könyveket és komolyzenei hanglemezt tartani, és ugyanígy, amelyik gyerek másoknál sűrűbben jut el múzeumba, az feltehetőleg másoknál gyakrabban fog könyvet olvasni és színházba járni is. Mint arra DiMaggio (1982) is rámutat, ezek az összefüggések azt jelzik, hogy a vizsgált tevékenységek nem egyszerűen valamilyen lélektani eredetű speciális érdeklődés kielégítését szolgálják – hiszen semmifajta pszichológiai magyarázatunk nincsen arra, hogy a szépirodalom iránt vonzódó emberek a komolyzenét is másoknál szívesebben hallgatják –, hanem egy egységes, elemeiben egymástól nem független státuszkultúra részei.

A modellek végső formája és a rájuk vonatkozó hipotézisek

A modellek végső formája tehát a következő:

A következő eredményekre számítok:

1. A szülők kulturális tevékenysége a gyerek saját kulturális tevékenységénél inkább függvénye a szülők társadalmi pozíciójának.

Azt feltételezem, hogy a szülők saját tevékenysége nagyobb mértékben adódik „spontán” módon a szülők társadalmilag meghatározott szokásrendszeréből, míg a gyerek tevékenységének formálása nagyobb tudatosságot, odafigyelést igényel, éppen ezért alakulása esetlegesebb.

2. A gyermek kulturális tevékenységéből származó kulturális tőke hatása – a társadalmi helyzet mindkét ismervére – nagyobb, mint a szülők kulturális tevékenységéből származó kulturális tőke hatása.

A gyerek kulturális aktivitásának a szülőkéhez viszonyítva erősebb hatása azért várható, mert a gyerek számára közvetlenebb élményt jelent, mint a szülőktől pusztán ellesett, de önállóan be nem gyakorolt kulturális cselekvések képezte tőke.

3. A származás és különösen az általa meghatározott kulturális tőke mennyisége az iskolai végzettségre van elsősorban hatással, és csak kevésbé befolyásolja az elért foglalkozási pozíciót.

Ez a feltevés következik a kulturális és az iskolai tőke közötti, az elméleti bevezetőben leírt kapcsolatból, illetve mindazoknak a kutatásoknak az eredményeiből, amelyek azt igazolják, hogy a társadalmi státusz összetevői közül a kulturális tőke az iskolai végzettségre hat a legerőteljesebben. (lásd pl. De Graaf 1986; 1989) (Aminek oka pedig nem kis részben az életkori hatás, vagyis az, hogy a foglalkozási pozíciót az életkor előrehaladásával egyre hosszabb idő – és egyre több új hatás – választja el a származási körülményektől, míg az iskolázottsági szintről ugyanez – rendszerint – nem mondható el.)

4. Az anya (iskolai végzettségével mért) társadalmi helyzete erősebb befolyással bír a gyerek saját tevékenységéből fakadó kulturális tőke mennyiségére, mint az apa (iskolai végzettséggel mért) társadalmi helyzete.

A hagyományos, de továbbélő nemi szerepek a gyerekevelés feladatát az anya hátskőrébe utalják, így a gyerekzsoba kulturális klímájának az alakítása is elsősorban tőle várható.

A kulturális tőke státuszközvetítő szerepének időbeli alakulásával kapcsolatban két alternatív hipotézis állítható fel a szembenálló elméleti megközelítések alapján. A konfliktuselméleti, illetve a funkcionista megközelítés feltevéseit bizonyítani igyekvő vizsgálatok eredményei oly mértékben ellentmondások, hogy a két hipotézis párhuzamos vizsgálata elkerülhetetlen, közülük előzetes megfontolások alapján választani nem lehetséges.

5/a Konfliktuselméleti álláspont, Bourdieu elméletének alapján:

A társadalmi háttér, azon belül pedig elsősorban a szülők iskolai végzettsége, és az azok által meghatározott kulturális tőke a státuszátörökítés folyamatában időben nem csökkenő (esetleg növekvő) szerepet játszanak.

Vagyis a modernizációs folyamatok: az iskolák nyitottá válása, az iskolai végzettség általános szintjének emelkedése nem jár együtt az esélyek egyenlőségének növekedésével. Másképpen: az iskolai esélyegyenlőség növekedése látszólagos, a kiváltságos csoportok a kulturális reprodukció mechanizmusán keresztül maradéktalanul megőrzik előnyeiket.

5/b A funkcionista teória feltevése, Treiman iparosodási elmélete alapján:

Az iskolai végzettség – és így a megszerzett társadalmi pozíció – társadalmi háttér általi meghatározottsága – így a közvetítő tényezők szerepe is – időben csökkenő.

Vagyis a státuszátörökítés – és azon belül is a kulturális státuszátörökítés – mértéke egyre csökken, hiszen a modernizációs folyamatok (az iskolai expanzió, a kiválasztási elvek demokratizálódása) ellene hatnak.

A továbbiakban elsőként a teljes mintára elkészített modelleket vizsgáljuk meg, azt követően elvégezzük az időbeli tendenciák elemzését a kérdezettek *életkori kohorszok* szerinti szétválasztásával, majd pedig azt nézzük meg, milyen különbségeket tapasztalhatunk a kulturális tőkének a két *nem* életpályájának alakításában betöltött szerepét illetően.

Az empirikus vizsgálatok eredményei

1. Teljes minta

A státuszmegszerzési alapmodell standardizált béta értékeit, a standard hibák nagyságát, valamint a megmagyarázott variancia-hányadokat az alábbi tábla tartalmazza.

Státuszmegszerzési alapmodellek – teljes minta
(béta értékek, zárójelben a standard hiba)

	Függő változók			
	Szülői kultúra	Gyermek-kultúra	Kérdezett iskolai végzettsége	Kérdezett foglalkozása
Anya iskolai végzettsége	0,36*** (0,016)	0,28*** (0,018)	0,02 (0,028)	0,08** (0,038)
Apa iskolai végzettsége	0,31*** (0,015)	0,24*** (0,017)	0,10*** (0,026)	0,16 (0,034)
Apa foglalkozása	0,20*** (0,011)	0,24*** (0,012)	0,14*** (0,018)	0,21*** (0,023)
Szülői kultúra	–	–	0,03 (0,039)	0,08* (0,052)
Gyermek-kultúra	–	–	0,46*** (0,033)	0,37*** (0,044)
R ²	59,58%	42,88%	41,42%	29,61%

(szignifikanciaszintek: * = 0,05; ** = 0,01; *** = 0,001)

A gyermekkorban szerzett kulturális tőke társadalmi meghatározottsága

Egyértelmű- és látványos különbség van a kétfajta kulturális tőke társadalmi meghatározottsága között, bár mindkét kulturális tőkefajta esetében jelentős társadalmi hatást mértünk. A családok felnőtt tagjai kulturális tevékenységének erős társadalmi meghatározottságától ($R^2=60\%$) elmarad a gyerekek kulturális tevékenységének befolyásoltsága ($R^2=43\%$). A származási háttér elemeinek direkt hatásai alapján tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a gyerekek kulturális szokásainak alakítása a szülőknél inkább terepe az egyéni érdeklődésnek, az elvileg mindenki számára nyitott kulturális lehetőségek kihasználásának, és így a szülők (társadalmi-gazdasági helyzetétől független) ambícióinak, vágyainak is. Ez az eredmény alátámasztja fenti (1.) hipotézisünket, és azt sejteti, hogy a szülők saját (társadalmilag erősen meghatározott) aktív kulturális tevékenységéből eredő magas kulturális tőke pozitív hatásait csökkentheti a gyerek kulturális fogyasztásának kevésbé kiemelkedő volta, illetve máshol éppen ellenkezőleg, a család felnőtt tagjainak viszonylagos hátrányát e téren kompenzálhatja a gyerek kulturális tevékenységére fordított kiemelt figyelem.

A származási háttér összetevői közül a gazdasági dimenziót is magában foglaló foglalkozási pozíció és a kulturális tartalmat inkább magában hordó iskolai végzett-

ség hatását az apa esetében tudjuk összehasonlítani. Az apa iskola végzettségei és foglalkozása közül az iskola az, amelyik az átörökölt kulturális erőforrások – a szülői tevékenységből eredő erőforrások – mennyiségére jobban kihat. Ez az összefüggés levezethető abból a bourdieu-i tételből, amely szerint az iskolai végzettség van a társadalmi státusz jegyei közül a kulturális tőkével a legközvetlenebb kapcsolatban, nem lévén más, mint az apa saját kulturális tőkéjének szentesített formája, bizonyítéka. Ez az állítás pedig már többször is empirikus bizonyítást nyert.

Várakozásainkkal (lásd 4. hipotézis) éppen ellentétes eredményt ad viszont a két szülő hatásának összevethetőségét biztosító, két magyarázó változót tartalmazó modell, amely azt mutatja, hogy az apa és az anya iskolai végzettsége közül az apáé az, amelyik a továbbörökölt kulturális tőke mindkét típusára elsődleges hatást gyakorol. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy a nagyobb modellben tapasztalt bétaérték eltérés az anya iskolai végzettsége és a kulturális tőke közötti kapcsolat javára az apa iskolai végzettsége és a kulturális tőke közötti kapcsolattal szemben csupán látszólagos, és annak tulajdonítható, hogy ebben a modellben az anyai foglalkozási pozíció hatásainak egy része is az anyai iskolai végzettség hatásaként jelentkezik.

Az anya és az apa iskolai végzettségének hatását összehasonlító részmodellek – teljes minta (béta értékek, zárójelben a standard hiba)

	Szülői kultúra	Gyermek-kultúra
Anya iskolai végzettsége	0,39*** (0,16)	0,30*** (0,018)
Apa iskolai végzettsége	0,44*** (0,130)	0,39*** (0,015)
R ²	57,89%	40,57%

(szignifikanciaszintek: * = 0,05; ** = 0,01; *** = 0,001)

Az iskolai végzettség és a foglalkozási pozíció meghatározói:
származás és kulturális tőke

A kért foglalkozását a modellbe bevezetett változók mintegy 25 százalékkal kisebb erővel magyarázzák, mint az iskolázottságot. Ennek oka részben az életkori hatásban keresendő, hiszen az életkor előrehaladtával, ahogyan az egyén időben távolodik gyerekkorától, úgy jelennek meg új hatások – előléptetés, az elhelyezkedést segítő kapcsolatok, vagy éppen ellenkező hatással pl. visszalépést kiváltó egészségkárosodás –, amelyek a származás hatását csökkentik, szélsőséges esetben teljesen ki is oltják. Az iskolai végzettség viszont az esetek nagy többségében a teljes életpálya során változatlan marad, és így nem csökkenő mértékben hordja magán a szülői ház jegyeit.¹⁴

A kulturális tőkének az iskola, illetve a foglalkozás kijelölésében betöltött eltérő szerepét az iskolai bizonyítványnak a kulturális tőkét szentesítő jellegével indokolhatjuk, vagyis megint csak arra kell gondolnunk, hogy az iskolázottság a kulturális tőke közvetlen hozama, míg a foglalkozási pozíció megszerzését – az életkori ha-

tástól függetlenül, akár az első elhelyezkedés pillanatában is – befolyásolhatják egyéb tényezők is.

A kulturális tőke azonban nem közvetíti a szülők iskolai végzettségének teljes hatását a megszerzett iskolai bizonyítványra. Az apa iskolai végzettsége önmagában, a kulturális klíma meghatározásától függetlenül is hatással van a gyermek iskolázottságára. Nem így az anya iskolai végzettsége, ami a társadalmi státusz egyik ismértéke sincsen direkt hatással – befolyása teljes egészében a kulturális közvetítőkön keresztül érvényesül.¹⁵

A kért iskolai végzettségére és foglalkozására a származás elemei közül az apa foglalkozása közvetlenül is kihat – részben azért is, mert a kulturális tőkén keresztül ennek hatása csak igen kevésbé jelentkezett. Az apa foglalkozási pozíciója az egyetlen olyan eleme a származásnak, amely – közvetlenül – erősebben befolyásolja a megszerzett foglalkozást, mint az iskolai végzettség szintjét.

Értékes eredményeket nyertünk a kétféle kulturális tőke státuszátörökítő szerepének eltéréseiről is. Látható, hogy a szülők kulturális tevékenységének státuszki-jelölő szerepe messze elmarad a gyerek saját tevékenységének hatásától. A társadalmi pozíció továbbörökítéséhez tehát nem elegendő a szülői kulturális tevékenység demonstratív hatása, azt a gyerek tevékenységének alakítása is ki kell hogy egészítse. A szülői kultúrához tartozó alacsony – vagy akár nulla – béta érték per-se nem jelenti azt, hogy a szülők kulturális aktivitása – a gyerekéhez képest – csak minimális szerepet töltené be a folyamat alakításában. Arról van szó, hogy a gyerek saját kulturális tevékenységét a szülő (természetesen) erősen meghatározza, és az önmagában nagyobb magyarázóerővel bíró gyermek-kultúra a szülői kultúra hatásának jelentős részét is közvetíti a társadalmi státusz felé.

A kétféleképpen mért kulturális tőke hatásának különbsége egészen biztosan legalább részleges magyarázatnak tekinthető arra nézve, hogy miért tárnak fel szisztematikusan nagyobb kulturális hatást azok a vizsgálatok, amelyekben retrospektív adatokkal a gyerek kulturális tevékenységét (is) számba veszik, mint amelyek a szülőket kérdezve csupán a szülői kulturális tevékenységnek mutatóit tekintik a gyerek által örökölt kulturális tőke indikátorainak.

A szülők kulturális tevékenységéből származó kulturális tőkefajta esetében tehát az erős társadalmi beágyazottsághoz viszonylag kisebb mértékű státuszkielölő funkció társul, míg a gyerek saját kulturális tevékenységéből felépülő kulturális tőke a másik tőkefajtánál kevésbé szorosan kapcsolódik a szülők státuszához, ám erősebb hatást gyakorol a gyerek státuszmegszerzési esélyeire. Az itt használt két státuszindikátor közül az iskolai végzettség az, amely a kulturális tőke mennyiségével a státuszátörökítési folyamat mindkét végpontján szorosabb kapcsolatban áll. Váratlan eredmény, hogy a két szülő közül az apa az, akinek iskolázottsága a kulturális tőke erősebb meghatározójának bizonyult. A következő részben, ahol kohorszontként vizsgáljuk meg a kulturális tőke státuszközvetítő hatását, többek között ezt a megfigyelésünket is árnyaltabbá tesszük majd.

2. A kulturális tőke státuszközvetítő szerepe a különböző életkori csoportokban

Kohorszok és kulturális tőke

A minta kohorszokra bontása és így az elméleti megfontolásoknak különböző életkori csoportokon való vizsgálata több – egymást felerősítő, enyhítő vagy éppen teljesen kioltó – hatás vizsgálatára nyújt lehetőséget.

Egy, a teljes felnőtt népességre kiterjedő vizsgálat mintegy 70 születési évjárat adatait dolgozza fel. Nyilvánvaló, hogy az életkorukban egymástól ennyire különböző emberek pillanatnyi társadalmi helyzetére, valamint az őket oda elvezető útra is erősen különböző tényezők vannak/voltak befolyással. A társadalmi mobilitás irodalma ezeken a tényezőkön belül megkülönbözteti egymástól az *életciklus*-, a *történet*- és a *kohorsz*-hatásokat, melyek mind különbözőképpen érinthették egy-egy korosztály életét. A hatások elkülönített elemzése elvileg több, időben egymást követő adatfelvétel felhasználásával vagy még inkább longitudinális vizsgálattal lenne megoldható. Ennek hiányában a keresztmetszeti vizsgálat teljes mintájának életkori csoportokra bontásával és az így elkülönített alminták összehasonlító elemzésével próbálhatjuk meg a hatásokat egymástól elválasztani. Ez utóbbi – és itt alkalmazott – módszer azonban a másikonál kevesebb eredményt ígér. A *kohorszhatás* és a történelmi hatás megkülönböztetéséről a keresztmetszeti vizsgálatoknál teljesen le kell mondanunk. Itt most csak az életkori hatásnak a másik két hatástól való elkülönítésére tehetünk kísérletet, a három részre bontott minta vizsgálatával (Andorka 1982: 137–177).

Az első, *legidősebb kohorszba* azok kerültek, akik 1937 előtt születtek, vagyis az adatfelvétel idején már elmúltak 55 évesek. Ezek az emberek 1950 előtt töltötték be 14. életévüket, így iskolás éveik a két világháború közötti időszakra, illetve a második világháború idejére estek.

A *középső kohorsz* tagjai az adatfelvétel idején 36–55 évesek voltak, tehát 1937 és 1955 között születtek és 1951 és 1969 között töltötték gyerekkorukat. Ezt az időszakot a Rákosi diktatúra, annak bukása, majd az 1956-ot követő megtorlások és az egypártrendszer megszilárdítása határozta meg.

A *legfiatalabb kohorszba* kerülők 1956 és 1974 között születtek, és a vizsgálat idején 18–35 évesek voltak. Gyermekkoruk idején – 1970 és 1988 között – a kádári szocializmus legfényesebb időszakát élte, viszonylagos stabilitás és jólét jellemezte az országot. Az időszak végén azonban már megjelentek a válság jelei; csökkent a Szovjetunió elvárásainak szorítása, és megindultak az ellenzéki mozgódások az országban.

A három kohorsz összefoglaló adatai

	Életkor	Születési év		14. életév
Kohorsz	56 év fölött	–1936	–1950	(989 fő)
Kohorsz	36–55 év	1937–1955	1951–1969	(1095 fő)
Kohorsz	18–35 év	1956–1974	1970–1988	(914 fő)

A kulturális tevékenységek elterjedtségében a vizsgált évtizedek során bekövetkezett jelentős változás hatását a modellekből – amennyire ez lehetséges volt – kiszűrtem. A kulturális tőke megszerzését elősegítő kulturális fogyasztás volumene ugyanis – a mérésbe bevont összes fogyasztási forma esetében – a legidősebb kohorsztól a fiatalok felé haladva folyamatosan növekedett. Ez a kulturális tevékenységek exkluzivitását (és így a kulturális tőke ritkaságértékét) persze lecsökkentette, ami – a modernizációs hatásokat felerősítve – a kulturális tőke beválthatóságának nehezebbé válását okozhatta. Ennek a hatásnak a kiszűrésére – hogy az ezen kívül jelen lévő egyéb faktorok könnyebben azonosíthatók legyenek – a modelleket a kohorszokként újraszámított első főkomponensekkel készítettem el.¹⁶

A gyermekkorban szerzett kulturális tőke társadalmi meghatározottsága

Státuszmegszerzési modellek – életkori csoportok
(béta értékek és standard hibák)

	Függő változók											
	Szülői kultúra			Gyermek-kultúra			Kérdezett iskolai végzettsége			Kérdezett foglalkozása		
	1. kohorsz	2. kohorsz	3. kohorsz	1. kohorsz	2. kohorsz	3. kohorsz	1. kohorsz	2. kohorsz	3. kohorsz	1. kohorsz	2. kohorsz	3. kohorsz
Anya iskolai végzettsége	0,19*** (0,064)	0,33*** (0,031)	0,40*** (0,025)	0,12*** (0,062)	0,24*** (0,034)	0,32*** (0,032)	0,05 (0,098)	0,04 (0,050)	0,03 (0,035)	-0,01 (0,121)	-0,03 (0,065)	0,01 (0,056)
Apa iskolai végzettsége	0,36*** (0,038)	0,30*** (0,026)	0,28*** (0,027)	0,27*** (0,038)	0,23*** (0,028)	0,16*** (0,034)	0,02 (0,060)	0,12** (0,039)	0,17*** (0,036)	0,02 (0,076)	0,05 (0,052)	0,01 (0,055)
Apa foglalkozása	0,21*** (0,023)	0,23*** (0,018)	0,17*** (0,021)	0,28*** (0,023)	0,26*** (0,020)	0,16*** (0,026)	0,16*** (0,035)	0,08* (0,027)	0,13** (0,027)	0,23*** (0,045)	0,09* (0,036)	0,27*** (0,041)
Szülői kultúra	–	–	–	–	–	–	0,10* (0,070)	0,09 (0,059)	0,00 (0,053)	0,05 (0,088)	0,10 (0,077)	0,05 (0,081)
Gyermek-kultúra	–	–	–	–	–	–	0,39*** (0,067)	0,42*** (0,051)	0,35*** (0,042)	0,36*** (0,085)	0,39*** (0,0000)	0,29*** (0,064)
R ²	40,72%	54,40%	57,62%	31,55%	38,03%	31,42%	35,46%	40,82%	32,10%	30,34%	29,27%	27,69%

(szignifikanciaszintek: * = 0,05; ** = 0,01; *** = 0,001)

A családtagok kulturális tevékenységeinek meghatározásában a legidősebb kohorsztól a fiatalok felé haladva egyre inkább az anya szerepe lesz a döntő. Az anya iskolai végzettségének növekvő és ezzel párhuzamosan az apa iskolai végzettségének, valamint foglalkozásának csökkenő hatása az eredeti modellben is megfigyelhető, ám a két szülő között végbemenő „szerepcsere” az egyszerűsített modell paramétereit vizsgálva válik egyértelművé.

Az anya iskolázottságának hatását mutató béták mindkét kultúra-faktornál növekvő rendbe állnak fel. (Az egyszerűbb modellben $\beta = 0,21; 0,36; 0,43$ a szülői kultúránál, és $\beta = 0,14; 0,26; 0,34$ a gyermek-kultúránál.) Különösen az első- és a második kohorsz között „nő meg ugrásszerűen” az anya befolyása, ami nagyon határozottan jelzi a nők társadalmi helyzetének a második világháború után bekövetkező változását. Már a háború alatt is, de az extenzív gazdasági növekedés időszakában különösen sokan vállaltak – kényszerültek vállalni – közülük kereső tevékenységet, és ezzel párhuzamosan kezdett csökkenni hátrányuk az iskoláztatásban is. A kiszélesedő oktatási rendszer számukra is kötelezővé tette az alapképzésben való részvételt, de lemaradásuk az oktatás középső- és legfelső szintjein is csökkent – bár nem tűnt el teljesen¹⁷ (lásd Róbert 1991). A nők – anyák – iskolai végzettsége jobban megemelkedett, mint férjeiké, a közöttük lévő társadalmi távolság csökkent¹⁸, a családban hagyományos alárendelt helyzetüket fokozatosan egyenrangú(bb) kapcsolat váltotta fel. A családon belüli munkamegosztás azonban megőrizte hagyományos jegyeit, így a gyerekevelés feladata is elsősorban a nők kezében maradt. Annak ellátását – különösen a kulturális vonatkozású feladatrészek ellátását – pedig az anyák iskolai végzettsége egyre erősebben befolyásolta, mint ahogyan egyre erősebben befolyásolta a saját, illetve a férjjel közös szabadidő eltöltésének a módját is.

Azzal párhuzamosan, ahogyan az anya szerepe növekszik a kulturális életmód alakításában, az apáé egyre inkább visszaszorul onnan. Az első két kohorsz között stagnálás, majd csökkenés figyelhető meg az apa iskolai végzettségének hatásában. (Az egyszerű modellekben $\beta = 0,48; 0,47; 0,39$ a szülői kultúra-faktorra és $\beta = 0,43; 0,40; 0,27$ a gyermek-kultúra-faktorra.) Ugyanez a tendencia jellemzi az apa foglalkozási pozíciójának hatásában bekövetkező változásokat is. Különbség a kétfajta kulturális tőke között, hogy a szülői kulturális tőke meghatározásában kisebb mértékben esik vissza az apa szerepe, mint a gyerek tevékenységének meghatározásában.

Ezen az utóbbi területen az apa a középső és a legfiatalabb kohorsz között adja át a helyet az anyának, így a középső kohorsz gyerekkori kulturális aktivitását (mivel annak kialakításában az anya már, az apa pedig még nagy szerepet játszik) a szülők társadalmi helyzete erősebben meghatározza, mint a két szélső kohorsztét ($R^2 = 31\%; 38\%$ és 31%). A gyerekkori kulturális aktivitás meghatározásában az apa szerepének erőteljes lecsökkenését a legfiatalabb kohorsznál a második gazdaságnak a hetvenes évekre tehető megjelenése okozhatja, ami főként a férfiak számára jelentett számottevő többletmunkát, a családdal töltött idő megcsappanását. Ez a gazdasági kényszer maga is a konzervatív családi szerepek továbbélését segítette elő.

Szemben a gyermek-kultúrával, a szülői kultúra társadalmi meghatározottsága folyamatosan – bár csökkenő mértékben – növekszik ($R^2 = 41\%$; 54% ; 58%), mivel ennek kialakításában az apa hatása valamelyest kevésbé szorul vissza, mint amennyire az anyáé felerősödik. A szülők kulturális tevékenységének kialakításában a két fél szerepe a legfiatalabb kohorsz idejére egyenrangú lesz, ekkorra lényegében mindkettőjük iskolai végzettsége azonos mértékben válik a saját tevékenységükön keresztül továbbörökített kulturális tőke meghatározójává.

Az iskolai végzettség és a foglalkozási pozíció meghatározói:
származás és kulturális tőke

A modernizációs hatások – és így Treiman iparosodási hipotézise (Treiman 1970) – alapján azt várhatjuk, hogy az idős kohorsztól a fiatalok felé haladva a származás összetevőinek a szerepe az iskolázottság és a megszerzett foglalkozási pozíció meghatározásában lecsökken. Valójában azonban nem ez történik: az iskolai végzettséget a középső korcsoportnál tudjuk a leginkább megmagyarázni a kulturális tőke átörökítésével ($R^2 = 35\%$; 41% és 31%). Az általános érvényű modernizációs trendet eszerint megtöri a sajátos, közép-európai, rendszer-specifikus periódushatás. A szocializmus, illetve annak egyenlősítő és a materiális státuszreprodukciót korlátozó politikája – mint ahogyan ezt a korábbi vizsgálatok egy része is jelezte (lásd pl. Simkus 1982; Kolosi-Peshar-Róbert 1995) – az államszocialista rendszerekben felerősítette a kulturális átörökítés szerepét. A társadalompolitika nivelláló törekvéseinek hatásai Magyarországon éppen az ötvenes-hatvanas években, vagyis a középső kohorsz tagjainak szocializációja idején csúcsosodtak ki.¹⁹ Figyelemre méltó, hogy ez a speciális periódushatás a gyerek kulturális tevékenységének szerepében jelentkezik elsősorban. Annak hatását a korszak sajátosságai a két időszak között ha nem növelik is meg számottevő mértékben, de legalább nem engedik visszaesni. A szülők kulturális tevékenységének önálló hatása ezzel szemben a középső kohorsznál már nem állapítható meg. Úgy tűnik, hogy az ötvenes-hatvanas években az anyagi előnyök átörökítésének akadályozása nem általában a kulturális egyenlőtlenségek, hanem a gyerek kulturális nevelésének egyenlőtlenségeinek hatását erősítette föl. A kulturális státuszreprodukció nem csökkenő súlyát jelzi az apa iskolai végzettségének a gyerek iskolázottságára gyakorolt direkt hatásának töretlenül növekvő trendje is.

Szintén az egyenlősítő törekvésekből származó periódushatásnak tudható be az apa foglalkozásának az iskolai végzettségre gyakorolt közvetlen hatásában – amely hatás magában hordja az anyagi átörökítés lehetőségét – bekövetkező visszaesés az első és a középső kohorsz között.²⁰

A legfiatalabb kohorsz gyerekkorának idejére a materiális felhalmozás korlátozásainak határfoka lecsökkent, és teret kaptak a modernizációs folyamatok – ez jelenik meg abban, hogy mindkét kulturális tőke változó bétája ennél a korcsoportnál a legalacsonyabb, és számottevő csökkenést mutat az iskolai végzettségből megmagyarázott varianciarányad is. A szocializmus kontrollmechanizmusainak meglazulásával a modernizációs folyamatok hatására a kulturális tőke átörökítésének jelentősége valamelyest még a háború előtti időszakhoz képest is visszaszorult

a hetvenes-nyolcvanas évekre. Ugyanezeknek a folyamatoknak a térnyerését jelzi az is, hogy a legfiatalabb kohorsz gyermekkori tevékenységei sokkal kevésbé mutatják egy koherens státusz-kultúra jegyeit, mint az idősebb korcsoportoké. A mutatók közötti páronkénti korrelációs kapcsolatok szintjei ugyanis rendre alulmúlják a náluk idősebb generációknál mért kapcsolatokat.

A foglalkozás társadalmi meghatározottsága a három kohorsznál lényegében egyformán alakult ($R^2 = 30\%; 29\%; 28\%$).²¹ Itt már igen nehéz különválasztani egymástól a folyamatot befolyásoló hatásokat, mivel a történeti és a periódushatást a foglalkozás esetében az életkori hatás is keresztülmettszi. Az életkori hatások alapján az R^2 -ek növekedését, a modernizációs hatások alapján pedig az R^2 -ek csökkenését jósolhatnánk – az eredmények szerint e két hatás kioltja egymást. Bár ez a megmagyarázott varianciahányad nagyságában nem jelenik meg, a szocialista berendezkedés sajátosságaiból adódó periódushatás szerepe a foglalkozási pozíció alakításában is jelentős. Leginkább az apa foglalkozása direkt hatásának alakulása jelzi ezt, az ugyanis erősen visszaesik az első és a második generáció között (béta = 0,23; 0,09; 0,27). Ezzel a csökkenéssel párhuzamosan megemelkedik viszont kis mértékben a gyerek kulturális tevékenységének a hatása. A modernizációs hatás felerősödését a legfiatalabb generáció életpályájának alakulásában a kulturális tőke szerepének visszaesése jelzi. A státusz-elérési modellek eredményei szerint a kulturális reprodukció mindhárom kohorsz tagjainak státusz-elérési folyamataiban közrejátszott, és elsősorban a gyerek saját kulturális tevékenységének hatása segítette elő a státuszátörökítést, illetve főként ezen keresztül érvényesült a szülők kulturális tevékenységének hatása is. A mechanizmus jelentősége azonban az egyes időszakokban különbözőképpen alakult. A modernizációs folyamatok hatásai mind az iskolai végzettség, mind pedig a foglalkozási pozíció elérésében csupán a hetvenes-nyolcvanas években tudták felülmúlni a rendszerspecifikus hatásokat. Akkor azonban egyértelmű fölénybe kerültek, és a korábbi időszakokhoz viszonyítva is korlátozták némileg a kulturális reprodukció jelentőségét.

Az anya és az apa iskolai végzettségének hatását összehasonlító részmodellek – kohorszok (béta értékek, zárójelben a standard hiba)

	Szülői kultúra			Gyermek-kultúra		
	1. kohorsz	2. kohorsz	3. kohorsz	1. kohorsz	2. kohorsz	3. kohorsz
Anya iskolai végzettsége	0,21*** (0,064)	0,36*** (0,032)	0,43*** (0,025)	0,143*** (0,063)	0,26*** (0,034)	0,34*** (0,031)
Apa iskolai végzettsége	0,48*** (0,032)	0,45*** (0,022)	0,39*** (0,023)	0,43*** (0,033)	0,40*** (0,023)	0,27*** (0,028)
R^2	38,13%	51,73%	56,64%	26,84%	34,89%	30,91%

(szignifikanciaszintek: * = 0,05; ** = 0,01; *** = 0,001)

3. *A kulturális tőke eltérő szerepe a férfiak és a nők státuszreprodukciós folyamataiban*

Nemek és kulturális tőke

A kulturális reprodukció elméletét csak kevesen vizsgálták külön-külön a két nem esetére, pedig számos okunk van feltételezni, hogy érdekes különbségekre bukkanunk, ha megteesszük ezt a elkülönítést.²² Elvégezte a nemek különválasztását Róbert Péter (Róbert, 1986), ám az ő modelljei nem tisztán kulturális reprodukciós modellek.²³ Ennél a kutatásnál közvetlenebb válaszokat ad a férfiak és nők kulturális tőkefelhasználásával kapcsolatban felmerülő kérdésekre DiMaggio már idézett tanulmánya (DiMaggio, 1982). Ő azt találta, hogy míg a lányokra a hagyományos kulturális reprodukciós modell feltételezései érvényesek, addig a fiúk státuszelérését a *kulturális mobilitás* modelljeivel lehet inkább leírni. Eszerint a fiúknál minél alacsonyabb státuszú apától származik valaki, annál nagyobb nyereségre számíthat akkor, ha középiskolás évei alatt (!) megnöveli kulturális tőkéjét – a lányok körében pedig éppen fordított a helyzet. A kulturális tőke sajátosságainak ezenkívül a szerző még egyéb nem-specifikus vonásait is megfigyelte. A lányok a tőke mérésére felhasznált kulturális tevékenységek mindegyikében nagyobb aktivitást mutattak – illetve vallottak magukról –, mint a fiúk. A lányok esetében ráadásul – összhangban a kulturális reprodukció elméletével – erősebb összefüggés mutatkozott a szülők iskolai végzettsége és a középiskolás években végzett kulturális tevékenység mértéke között, mint a fiúk esetében. A két nem között tapasztalt eltérésekből DiMaggio levonja a következtetést, hogy a kulturális tőke eltérő szerepet játszik a férfiak és a nők mobilitási stratégiájában, ám a különbségek meggyőző indoklásával nem szolgál. A jelenségek magyarázatául legfőképpen azt hozza fel, hogy a magas kultúrában való részvétel, a kultúra iránti érdeklődés a lányok számára erősebb társadalmi elvárásként jelentkezik, mint a fiúk számára, de ebből még nem derül ki az, hogy miért lehet sikeresebb stratégia a valóságosnál magasabb kulturális státuszcsoporthovatartozás jelzése a felfelé mobilizálódni kívánó fiúk, mint a hasonló ambíciókkal rendelkező lányok számára.

A gyerekkori kulturális aktivitás – az örökölt kulturális tőke – szintjében saját eredményeim szerint is jelentős eltérés mutatkozik férfiak és nők között. A két nem tagjainak gyermekkorban megszerzett kulturális tőkéje ugyanúgy viszonyul egymáshoz, mint ahogyan a DiMaggio által mért „középiskolai kulturális tőkéjük”, vagyis a lányok már kisgyermekkorban is nagyobb arányban, illetve, gyakrabban veszik ki a részüket a magas kultúra különféle formáiból, mint a fiúk.²⁴ (Ez az állítás természetesen csak a gyerek saját kulturális aktivitására érvényes, hiszen a kulturális tőke összegét szintén erősen meghatározó szülői kulturális tevékenység nem mutat különbségeket nemenként.) Valószínűleg egyetérthetünk DiMaggionak azzal az állításával, hogy a lányok számára a társadalom inkább előírja a kulturális tevékenységekben való részvételt, mint az erősebb nem tagjai számára, hiszen maguk a szülők is nagyobb hangsúlyt fektetnek lányaik, mint fiaik kulturális nevelésére. Persze nem vethetjük el azt a lehetőséget sem, hogy a nők konformabbak a férfi-

aknál, és válaszaikban jobban igyekeznek a társadalomban általánosan elfogadott kulturális normáknak megfelelni.

Azon kívül, hogy a lányok a fiúknál nagyobb mennyiségű kulturális tőkét halmoznak fel gyermekkorukban, jellemző rájuk még az is, hogy kulturális tevékenységeik koherensebb egészzé állnak össze, mint a másik nem tagjainak ilyen jellegű tevékenységei. Rájuk sokkal inkább igaz az, hogy gyerekkori kulturális tevékenységeik szintje egymástól nem független, és a magas kultúra egyik formájában való részvétel a kultúra másik ágaiban is kiemelkedő aktivitást von maga után. Összehasonlítva a két nemnél kapott eredményeket, látható, hogy a nők esetében kivétel nélkül minden változó-pár szorosabb összefüggést mutat egymással, mint a férfiak gyermekkori kulturális tevékenységei.²⁵ (Ez az eredmény is egybevág DiMaggio állításával.)

Azon túl tehát, hogy a szülők nagyobb gondot fordítanak a lányok, mint a fiúk kulturális nevelésére, azt is megállapíthatjuk, hogy a lányok esetében inkább cél a kultúra egészében való részvétel, mint a fiúknál, ahol gyakrabban fordul elő, hogy egyéni beállítódásoktól függően egy-egy kulturális tevékenységi formára nagyobb hangsúlyt fektetnek, míg a többit inkább hanyagolják. Ezeknek a hatásoknak a kiszűrésére azonban itt is az almintákon újraszámított kulturális tőke mutatókkal (első főkomponensekkel) dolgoztam.

A gyermekkorban szerzett kulturális tőke társadalmi meghatározottsága

A kulturális tőke mennyiségének társadalmi meghatározottsága a két nem esetében azonos mértékű, és az ezt befolyásoló tényezők egymáshoz viszonyított súlyában sem tapasztalhatunk figyelemre méltó különbségeket. Ebben az esetben éppen az eltérés hiánya okozhat meglepetést, hiszen – idevágó kutatások híján a mindennapi tapasztalatokra hivatkozhatok – azt várhatnánk, hogy a szülők közötti munkamegosztásban a gyerekek nevelésének feladata nemenként eltérő, és a leánygyermek szocializációjában inkább dominál az anya hatása, mint a fiúgyermekében. Ezt a feltételezést az egyszerűsített modell eredményei egyáltalán nem támasztják alá.

Ahogy a teljes mintára elkészített modelleknél láthattuk, a gyerek kulturális tevékenységére a szülői státusz kevésbé van hatással, mint a szülőkére, és a szülők kulturális aktivitását inkább meghatározza az iskolai végzettség, mint a foglalkozási pozíció.

Az iskolai végzettség- és a foglalkozási státusz meghatározói:
származás és kulturális tőke

A nemek közötti különbségek a kulturális tőkének a státusz megszerzésében betöltött szerepében jelentkeznek erőteljesen. A nők társadalmi státuszát ugyanis sokkal inkább meghatározzák a származás elemei, mint férfiakét. A kérdezettek iskolai végzettségének a szóródását a modellbe bevezetett változók a férfiak esetében 35, a nők esetében 50 százalékban magyarázzák. Az iskolai végzettségre mint függő változó változóra kapott megmagyarázott varianciahányad magas szintje a lányok esetében elsősorban a kulturális tőke iskolai előmenetelre gyakorolt erős hatásának

köszönhető.²⁶ A szülői kulturális aktivitás hatása egyik esetben sem szignifikáns, a gyerek kulturális tevékenységére fordított figyelem viszont a lányoknál jobban megtérül iskolai érdemjegyek, majd bizonyítványok formájában, mint a fiúknál. ($\beta = 0,44$, illetve $0,52$). Úgy tűnik, az iskola a lányokat inkább ítéli meg a kulturális tőke birtoklásából származó viselkedéssjegyeik alapján, mint a fiúkat. Különbőség ezenkívül még az apa foglalkozásának közvetlen hatása, ami viszont a férfiak iskolai előmenetelét határozza meg inkább.

A modellbe bevont változók a foglalkozási státuszt mindkét nem esetében kisebb mértékben magyarázzák, mint az iskolai végzettséget. Ez a különbség – mint ahogyan erről már korábban is szó esett – az életkori hatásnak tulajdonítható. A mindkét nemnél tapasztalható R^2 -csökkenés mértéke azonban a férfiak esetében nagyobb, mint a nőknél ($35-21 = 14$ százalékpontnyi, vagyis 40%-os csökkenés a férfiaknál, míg $50-39 = 11$ százalékpontos, 22%-os csökkenés a nőknél). A férfiaknál nagyobb eszerint az életciklus-hatás szerepe: életpályájuk során inkább elmozdulnak kezdeti pozíciójukhoz képest, mint a nők.

Ennek megfelelően a kulturális reprodukció hatékonysága is jobban eltér a két nemnél akkor, ha a foglalkozási pozíció a függő változó. A kulturális tőke megtérülési rátájában mutatkozó különbségek ráadásul itt nem csak a gyermek-kultúra hatásában, de a szülői kultúránál is megjelennek. A nők foglalkozására nem csupán gyerekkori kulturális tevékenységük bír nagyobb hatóerővel, mint a férfiak foglalkozására, hanem statisztikailag szignifikáns mértékű befolyással van rá a szülők saját kulturális tevékenységi szintje is, aminek hatása a férfiak esetében nem számottevő. Itt is egyetlen olyan származási tényező van, amely inkább van közvetlen hatással a fiúk, mint a lányok pályaválasztására, és ez az apa foglalkozása ($\beta = 0,27$, illetve $\beta = 0,16$). Ez nem meglepő, hiszen számos szakmában, míg az apa akár közvetlen példaképe is lehet fiának, addig lánya számára már csak a munka jellege miatt sem szolgálhat mintaként.

A két nem tagjai által örökölt kulturális tőke mennyisége azonos mértékben függvénye a szülői háttérnek, és nincsen különbség fiúk és lányok között az apa és az anya egymáshoz viszonyított befolyásában sem. Ami különbözőképpen alakul a férfiak és nők státuszelérési folyamatában, az a kulturális örökség megtérülésének szintje. A nők megszerzett társadalmi pozíciója a férfiakénál sokkal inkább függvénye a származás státuszjellemzőinek és az azok által erősen meghatározott kulturális örökségnek.

Státuszmegszerzési modellek – férfiak és nők
(béta értékek és standard hibák)

	Függő változók							
	Szülői kultúra		Gyermek-kultúra		Kérdezett iskolai végzettsége		Kérdezett foglalkozása	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Anya iskolai végzettsége	0,37*** (0,023)	0,36*** (0,022)	0,27*** (0,027)	0,29*** (0,024)	-0,13*** (0,042)	0,06 (0,036)	-0,12** (0,062)	-0,04 (0,047)
Apa iskolai végzettsége	0,30*** (0,022)	0,32*** (0,021)	0,23*** (0,025)	0,24*** (0,024)	0,11** (0,038)	0,10** (0,034)	0,02 (0,054)	0,02 (0,043)
Apa foglalkozása	0,22*** (0,015)	0,18*** (0,015)	0,25*** (0,017)	0,23*** (0,017)	0,20*** (0,026)	0,10** (0,024)	0,27*** (0,036)	0,16*** (0,030)
Szülői kultúra	–	–	–	–	0,02 (0,057)	0,02 (0,051)	0,05 (0,081)	0,09* (0,066)
Gyermek-kultúra	–	–	–	–	0,44*** (0,048)	0,52*** (0,045)	0,27*** (0,068)	0,46*** (0,058)
R ²	60,60%	58,90%	42,39%	44,09%	34,73%	50,20%	21,18%	38,60%

(szignifikanciaszintek: * = 0,05; ** = 0,01 *** = 0,001)

Az anya és az apa iskolai végzettségének hatását összehasonlító részmodellek
– férfiak és nők
(béta értékek, zárójelben a standard hiba)

	Szülői kultúra		Gyermek-kultúra	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Anya iskolai végzettsége	0,40*** (0,024)	0,38*** (0,022)	0,30*** (0,027)	0,31*** (0,025)
Apa iskolai végzettsége	0,43*** (0,019)	0,45*** (0,017)	0,39*** (0,021)	0,40*** (0,020)
R ²	58,44%	57,60%	39,67%	42,12%

(szignifikanciaszintek: * = 0,05; ** = 0,01 *** = 0,00)

Befejezés

A bemutatott elemzések alapján azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy a funkcionális teóriának a kulturális tényezők szerepét tagadó tétele nem állja meg a helyét, státuszreprodukciónak létezik, mechanizmusának vizsgálatakor pedig nem hagyható teljesen figyelmen kívül a kulturális közvetítők szerepe. Ez az állítás persze nem sok újdonsággal szolgál, hiszen talán az egyetlen olyan következtetést fogalmazza meg, amelyben a státuszelézési folyamatok kutatóinak mindegyike maradóképpen egyetért. Vita – de legalábbis egyet nem értés – tárgyát képezi azonban körükben a kulturális reprodukció jelentőségének mértéke, valamint annak időbeli alakulása. Vizsgálataim alapján mindkét tárgyhöz hozzátehető egy-két gondolat.

Ami a kulturális reprodukció jelentőségének mértékét illeti, szembevetendő, hogy rendre azok a vizsgálatok találták létezőnek, ámde szinte elhanyagolhatónak vagy nagyon kicsinynek a kulturális közvetítők jelentőségét, amelyek a szülők megkérdezésével, a szülők jelenkori kulturális szokásairól gyűjtött adatokból épültek fel. Ezekben a vizsgálatokban a gyerek által örökölt kulturális tőkét kizárólag a szülők (késő felnőttkori) kulturális tevékenységéből származtatták. (De Graaf 1986; Mateju 1988; 1990). Maga De Graaf (1989) és sokan mások is nagyobb kulturális hatást tártak fel azokban a vizsgáltaikban, amelyekben a kulturális tőke fogalmát retrospektív adatok alapján, a gyerek saját, gyerekkori kulturális szokásaival operacionalizálták (Ganzeboom 1986; Róbert 1986; Kolosi 1987). Saját elemzésemben a kulturális tőke kettéválasztásával a gyerek és a szülők kulturális tevékenységére, lehetőség nyílt arra, hogy a kétféle örökség hatását összevethessük. A gyerek saját kulturális tevékenységének státuszkijelölő hatását rendre jelentősebbnek mutató modellek alapján levonható a következtetés, hogy a korábbi kutatások eredményeiben mutatkozó ellentmondások (részben legalábbis) a kulturális tőke eltérő mérési módjának tulajdoníthatók.

A kulturális tőke státuszközvetítő szerepének időbeli alakulásával kapcsolatban a magyar társadalomra vonatkozóan két, egymásnak ellentmondó kutatási következtetés született. Ganzeboom és társai (1990) vizsgálatukban a modernizációs elmélet feltevéseit látták igazolódni, vagyis azt találták, hogy századunk folyamán Magyarországon egyre csökkent a kulturális háttér hatása a megszerzett társadalmi pozícióra. Róbert Péter (1991a) ezzel szemben arra a megállapításra jutott, hogy ez az egyirányú folyamat a sztálinizmus időszakában megtört, a korszak egalitáriánus politikája a materiális egyenlőtlenségek visszaszorításával a kulturális különbségek státuszkijelölő szerepének felerősödését váltotta ki. Az alkalmazott módszerek el nem hanyagolható eltérései miatt az eredmények direkt összehasonlítására nincsen mód, ám az itt bemutatott vizsgálat egyértelműen az utóbbi állítást látszik megerősíteni, a társadalmi státusz – de különösen az iskolai végzettség – kulturális meghatározottságának felerősödését jelezve az ötvenes-hatvanas évek idején.

A felvethető és további elemzésre váró kérdések halmazát ez a két alapprobléma persze korántsem meríti ki, melléjük még számos megválaszolatlan kérdés felsorakoztatható, többek között a jelen kutatási eredmények alapján is.

Függelék

A felhasznált adatok

Az elemzéshez a TÁRKI 1992-es mobilitás-felvételének adatait használtam föl. A minta 2998 megkérdezett válaszait tartalmazza. Az adatok retrospektív eljárásból származnak, vagyis a megkérdezettek visszaemlékezése alapján tartalmaznak a gyerekkorukra vonatkozó információkat. Az eljárás egyik hátránya a visszaemlékezés pontatlanságainak torzító hatása. További torzításokat okoz ezenkívül az is, hogy a szülők generációjának reprezentativitását (életkor, iskolai végzettség, foglalkozási helyzet vagy akár csak településtípus szerint) semmi sem biztosítja. Logi-

kus módon nem jelennek meg a mintában a szülői generáció gyermektelen tagjai, és a gyerekes családoknak sincsen egyenlő esélye a mintába kerülésre, hiszen ezt az esélyt a gyerekek száma határozza meg (Róbert 1986: 15).

A Ferge Zsuzsa-féle munkajelleg-csoportok átalakításának leírása

Úgy vélem, hogy a maszekok csoportja számos szempontból – iskolai végzettség, vagyon, jövedelem... – túlságosan összetett ahhoz, hogy helyét egyértelműen meghatározhassuk a társadalmi hierarchiában. A csoport erőteljes belső heterogenitását leginkább az iskolai végzettségük mentén való elválasztásukkal láttam feloldhatónak. Az iskolai végzettségük függvényében a két szomszédos csoport – a szakmunkások vagy az egyéb szellemiek – valamelyikébe soroltam be őket. Az apák között az önállóak száma 166. Közülük 18 rendelkezett legalább érettségivel – őket soroltam a beosztott szellemiek közé. Az érettségivel nem rendelkező 143 fő a szakmunkások közé került. (5 maszek apa iskolai végzettségéről nem volt adatom, őket kihagytam az elemzésből.) A kérdezettek között 110 fő volt önálló, közülük 49-nek volt érettségije, vagyis jelentős részük az 5-ös számú kategóriába került.

A kulturális tőke mérése – a főkomponens-analízisbe bevont változók alapmegoszlásai

1. A szülők kulturális fogyasztása a kérdezett gyerekkorában

<i>A szülők komolyzenei hanglemezeinek a száma</i>		<i>A szülők könyveinek a száma</i>	
0	87%	0	38%
1–14 db	6%	1–137	41%
14-nél több	7%	137-nél több	21%

	<i>Igen</i>	<i>Nem</i>
Volt-e a szülőknek:		
– lexikonja	30%	70%
– idegen nyelvű könyve	15%	85%
– szótára	33%	67%
– művészeti albuma?	18%	82%

	<i>Rendszeresen</i>	<i>Alkalmanként</i>	<i>Soha</i>
Milyen gyakran olvasott az apa szépirodalmat?	15%	31%	54%
Milyen gyakran olvasott az anya szépirodalmat?	18%	31%	51%
Milyen gyakran jártak a szülők színházba?	5%	24%	71%
Milyen gyakran jártak a szülők múzeumba?	3%	24%	73%
Milyen gyakran jártak a szülők komolyzenei koncertre?	2%	7%	91%

2. A kérdezett saját kulturális fogyasztása gyerekkorában

<i>A gyerek saját könyveinek a száma</i>	
0	38%
1-35db.	37%
35-nél több	25%

	<i>Rendszeresen</i>	<i>Alkalmanként</i>	<i>Soha</i>
A kérdezett gyerekkorában			
Milyen gyakran olvasott szépirodalmat?	29%	41%	30%
Milyen gyakran járt színházba?	8%	38%	54%
Milyen gyakran járt múzeumba?	7%	44%	49%
Milyen gyakran járt komolyzenei koncertre?	4%	11%	85%

Hogy az eredetileg különböző skálákon mért mutatók a főkomponens-analízissel előállított közös mutatóba bevonhatók legyenek, ahol erre szükség volt, egy 0-tól 2-ig terjedő skálára kódoltuk át a változókat. Az így kapott skálákon a tevékenységre vonatkozó kérdéseknél a 0 érték jelentése: soha, az 1-é: alkalmanként, a 2-é: rendszeresen. A dichotóm válaszlehetőséget biztosító kérdéseknél a 2-es jelentése *igen*, a 0-é *nem*. Végül, a könyvek, illetve a komolyzenei hanglemezek konkrét számát tudakoló kérdésekre adott válaszkoránál a 0 jelenti azt, hogy egyáltalán nem rendelkeztek ilyesmivel, az 1-es érték az átlag körüli könyv, illetve hanglemez birtoklását jelzi, a 2-es pedig az átlagot jelentősen meghaladót.

A szülők kulturális tevékenységeit magába foglaló első – és egyetlen egynél nagyobb (5,91) saját értékű – főkomponens a bevont változók szórásának 53,8 százalékát magyarázza. A rajta szereplő 11 változó mindegyike viszonylag magas – 0,63 és 0,80 közötti – faktorsúllyal szerepel a mutatón. A legkisebb súllyal a komolyzenei hanglemezek száma és a szülők komolyzenei koncertre járása, a legnagyobb pedig a könyvek száma és a lexikon birtoklása jelent meg a főkomponensen.

Ehhez hasonlóan magasak a bevont változókhoz tartozó faktorsúlyok a gyerek kulturális szokásait leíró (szintén egyetlen 1-nél nagyobb – 3,33 – saját értékű) főkomponensen is, amely a bevitt változók szóródásának 55 százalékát magyarázza. Viszonylag kis súllyal jelenik meg a változón a gyerekkorban tanult idegen nyelv és a koncertre járás hatása (0,58-as, illetve 0,65-ös súly), erős viszont a könyvek számának, a színházba járásnak és a múzeumba járásnak a hatása (0,80 körüli faktorsúlyok).

Jegyzetek

¹ Ezek közül a későbbiekben többről is szó esik majd.

² Minderről részletesen lásd Blaskó 1997.

³ Fontosnak tartom még előljáróban megjegyezni, hogy a tanulmány alapjául szolgáló szakdolgozatban az itt közöltek csupán kiindulópontot képeztek egy új elmélet, a *kulturális tőke vezérelte társadalmi mobilitás* elméletének felállításához, majd további útmodellekkel történő bizonyításához. Az itt bemutatott vizsgálatnak éppen ezért ki kellett elégítenie néhány speciális igényt is, hogy a kulturális tőke vezérelte társadalmi mobilitás modelljeivel való összevethetőség kritériumai teljesüljenek. (Ez a magyarázata többek között annak is, hogy kizárólag a kulturális tőkefajtaival foglalkozom, és annak jelentőségét nem vetem össze például az anyagi tőkéével.)

A korábban választott módszertani megoldásoktól most sem térek el, mivel az eredeti tanulmány másik része, amely a kulturális tőke vezérelte társadalmi mobilitás elméletét és modelljeit tartalmazza, a tervek szerint a folyóirat következő számában megjelenik majd, és így az olvasónak (és természetesen magamnak is) szüksége lehet az összehasonlítás lehetőségére. Ahol valamely módszertani megoldás a két modell összehasonlíthatóságnak érdekében született, ott ezt a tényt jelezni fogom.

⁴ A fentebb említett írásokban Bourdieu fogalomhasználata nem teljesen következetes abban a tekintetben, hogy az iskolázottsági szintet a kulturális tőke részének tekinti-e vagy sem. A *The Forms of Capital*-ben az iskolázottsági szint a kulturális tőke három formájának egyike, mégpedig annak intézményesített formája. Máshol azonban különválasztva beszél az iskolai tőkéről. (pl. Bourdieu 1978a 350–378). Ilyenkor az iskolai tanulmányokkal megszerezhető tudást, – pontosabban az azt igazoló papírt: az *iskolai tőkét* – mint a családban megszerzett kulturális tőkének egy nagy valószínűséggel – de nem száz százalékos biztonsággal – bekövetkező átváltását, igazolását tekinti. „...az iskolai cselekvés iskolai megtérülése (vagyis a tanulmányok sikeressége és a tanulmányi előrehaladás valószínűsége – a szerző) a család által előzőleg befektetett kulturális tőkétől függ” (Bourdieu 1978a 279). Ezt a szemléletet elfogadva a két sajátosságot – kulturális és iskolai tőkét – egymástól különválasztva célszerű kezelni. Így ugyanis lehetőség nyílik annak vizsgálatára is, hogy a kulturális erőforrások milyen előfeltételek mellett válhatnak át iskolai tőkévé.

⁵ Az adatbázis leírását lásd a Függelékben.

⁶ Az idevágó eredményekről áttekintést ad Andorka–Kulcsár 1982.

⁷ A tapasztalatok egyértelműen azt jelzik, hogy a család társadalomban elfoglalt pozíciója nem vizsgálható az anya szerepének figyelembevételével – annál is inkább, mivel az iskolázottság szerinti homogámia korántsem általános. (A mintába került kérdezettek 59,5%-ánál volt a szülők iskolai végzettsége azonos. 31,7%-nál az apa, 8,9%-nál pedig az anya iskolai végzettsége volt magasabb.) Különösképpen meghatározó az anya befolyása a család kulturális klímájának kialakításában. Azt pedig, hogy ő milyen módon, milyen értékek és preferenciák alapján alakítja ezt a klímát, leginkább a kulturális beállítottságát elsődlegesen befolyásoló társadalmi jellemzője, az iskolai végzettsége határozza meg. A gyermekek mobilitási esélyeire igen nagy hatást képes gyakorolni az anya, a továbbtanulással kapcsolatos elképzelések, aspirációk alakítása révén is (lásd erről pl. Róbert 1986).

⁸ A könnyebb értelmezhetőség kedvéért ezeknek az egyenletrendszereknek csak azt a részét közlöm, amelyek a kulturális tőke meghatározottságát írják le.

- ⁹ Erre az elkülönítésre is azért került eredetileg sor, hogy a státuszreprodukciós modellekből nyert eredmények a kulturális tőke vezérelte társadalmi mobilitás modelljeinél felhasználhatók legyenek.
- ¹⁰ A módosító eljárást lásd a Függelékben.
- ¹¹ Azokban a modellekben ugyanis egymástól jól elkülönülő társadalmi csoportokat kellett megkülönböztetnem, és ez folytonos változóval (például valamelyik foglalkozási presztízs-rangsorral) mért társadalmi hovatartozás esetén nem lett volna megvalósítható.
- ¹² A kulturális tőke főkomponensébe bevont ismérvek felsorolását, alapmegoszlásait, valamint a főkomponensbe való bevonásuk módjának leírását lásd a Függelékben.
- ¹³ A kulturális tőke mérését egy kutató szeminárium során Schumann Róberttel közösen végeztük.
- ¹⁴ Az életkori hatás vizsgálatára a modell kohorszönkénti elemzésénél még vissza fogunk térni.
- ¹⁵ A magasabb mérési szintű változókkal képzett modellek szerint az anya iskolai végzettsége is gyakorol direkt hatást a gyerek iskola végzettségére.
- ¹⁶ Ez a törekvés persze csak részlegesen valósulhatott meg, mivel az egy-egy kohorsz által felölelt mintegy 15–20 év alatt is mentek végbe (nem is jelentéktelen) változások a kulturális fogyasztás szintjében.
- ¹⁷ A nők társadalmi és iskolai hátrányának csökkenése egyébként maga is modernizációs hatás. Lásd fent.
- ¹⁸ Az anya és az apa iskolai végzettsége közötti korrelációs kapcsolat erőssége a legidősebb korcsoportban 0,54; a középsőben 0,58; a legfiatalabban pedig már 0,68.
- ¹⁹ Nagyjából erre az időszakra teszi a kulturális reprodukció felerősödését Róbert Péter kutatása is (Róbert 1991a).
- ²⁰ Ez a visszaesés a folytonos változókkal képzett modellekben nem következik be, az a modell az apa foglalkozási presztízsének hatását az első két kohorsz életében jelentéktelennek mutatja. Az eltérés érdemi magyarázatához további vizsgálatok szükségesek.
- ²¹ A folytonos státusz-mutatókkal előállított modellek ezen a ponton is eltérnek az itt bemutatottól. Azokon ugyanis a kérdéselt foglalkozási presztízsének R^2 értékei az időben előrehaladva lassan, de folyamatosan csökkennek.
- ²² A hagyományos nemi szerepek különbségei, az anyának a kultúra átörökítésében játszott szerepe és az anyagyerek viszony nem-specifikus jellege mind azt sejtetik, hogy a különböző nemű gyerekek szocializációjában a kulturális tevékenységek eltérő szerepet töltenek be.
- ²³ „Tisztán kulturális reprodukciós modellek” alatt értem az olyan kulturális tőke változóval képzett modelleket, amely változóknak az iskolai végzettség nem része.
- ²⁴ Az állítást alátámasztó adatokat lásd Blaskó 1997.
- ²⁵ Az állítást alátámasztó adatokat lásd Blaskó 1997.
- ²⁶ A Kulcsár Rózsa féle presztízs-változókkal képzett modellek azt mutatják, hogy nem csupán a kulturális tőke hatásának magasabb szintje az, ami a nők által megszerzett társadalmi státuszt a férfiakénál erősebben származás-függővé alakítja, hanem hozzájárul ehhez az anya iskolai végzettségének – csak a gyengébbik nem tagjainál jelen lévő – pozitív direkt hatása is.

Irodalomjegyzék

- Andorka Rudolf 1982. *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest: Gondolat
- Andorka Rudolf–Kulcsár Rózsa 1982. Az anya társadalmi helyzetének és iskolai végzettségének hatása a gyermekek társadalmi mobilitására. *Szociológia*, 4.
- Blaskó Zsuzsa 1997. *Kulturális tőke és társadalmi mobilitás*. Szakdolgozat. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ
- Blau, Peter M.–Duncan, Otis Dudley 1967. *The American Occupational Structure*, Wiley, 163–177. Magyarul megjelent: Róbert Péter (szerk.) *A társadalmi mobilitás*. Budapest: Új Mandátum, 1998, 141–152.
- Bourdieu, Pierre 1973. Cultural Reproduction and Social Reproduction. In: Brown, Richard (ed.) *Knowledge, Education and Cultural Change*. London: Willmer Brothers Limited
- 1978a *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat
- 1978b A művészeti észlelés szociológiai elméletének elemei. In: Józsa Péter (szerk.) *Művészetszociológia*. Budapest: KJK, 175–200.
- 1986. The Forms of Capital. In: John, G. Richardson (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood
- Davis és Moore 1945. A rétegződés néhány elve. In: Ferge Zsuzsa (szerk.) *Társadalmi struktúra és rétegződés II.*, Elméletek és konkrét elemzések, I. kötet; Budapest: ELTE BTK, Tankönyvkiadó, 1973
- De Graaf, P. M. 1986. The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in the Netherlands. *Sociology of Education* Vol. 59. 237–246.
- 1989. Cultural Reproduction and Educational Stratification. In: B. F. M. Bakker–J. Dronkers–G. W. Meijnen (eds.) *Educational Opportunities in the Welfare State*.
- DiMaggio, Paul 1982. Cultural Capital and School Success. *American Sociological Review*. Vol. 47. p. 189–201. Magyarul megjelent: Róbert Péter (szerk.) *A társadalmi mobilitás*. Budapest: Új Mandátum, 1998, 198–218.
- Ganzeboom, H. B. G. 1986. *Cultural Socialization and Social Reproduction*. Paper presented at the XI. World Congress of Sociology, New Delhi
- Ganzeboom, Harry B. G.– Paul M. De Graaf–Róbert Péter 1990. Cultural Reproduction Theory on Socialist Ground: Intergenerational Transmission of Inequalities in Hungary In: A. L. Kalleberg (ed.) *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol. 9.

- Kolosi Tamás 1987. *Tagolt társadalom. Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon*. Budapest: Gondolat
- Kolosi Tamás–Jules Peshar–Róbert Péter 1995. A társadalmi reprodukció csökkenése. In: *Társadalmi rétegződés*. Budapest: AULA 475–499.
- Kulcsár Rózsa 1985. Az első magyar országos presztízsvizsgálat eredményei. *Statistika Szemle*, 11.
- Mateju, P. 1988. *Family Background and Educational Attainment in Czechoslovakia in the Late Seventies*. Manuscript.
- Mateju, P. 1990. Family Effects on Educational Attainment in Czechoslovakia, Hungary and the Netherlands. In: Jules L. Peshar (ed.) *Social Reproduction in Eastern and Western Europe*. Univ. of Groningen
- Róbert Péter 1986. *Származás és mobilitás*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- 1991a The Role of Cultural and Material Resources in Status Attainment Process: The Hungarian Case. In: *Beyond the great Transformation*. Research Review
- 1991b Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. *Szociológiai Szemle*, 1.
- Simkus, A. 1982. Comparative Stratification and Mobility. In: J. M. Ammer–R. S. Mash *Comparative Sociological Research in the 1960's–1970's*. Leyden: Brill
- Treiman, Donald J. 1970. Industrialisation and Social Stratification. In: E. O. Laumann (ed.) *Social Stratification: Research and Theory for the 1970s*. The Bobbs-Merrill Company, Inc. New York, 1970. 204–234. Magyarul megjelent: Róbert Péter (szerk.) *A társadalmi mobilitás*. Budapest: Új Mandátum, 1998, 86–110.

